

Żupy i żupnicy.

dawniejsi i terazniejsi.

zebrał i ułożył Hieronim Łabęcki.

(Obacz Biblioteka Warszawska, marzec z roku 1859.)

Już raz przedstawiałem obraz tego, co były dawne żupy i żupnicy w Polsce. W ogóle żupami nazywano zarząd, a w rozciąglejszem znaczeniu tego wyrazu i kopalnie wszelkie w królewskim prowadzone gruncie, bo jeżeli ziemianin w swoim cobądź kopał gruncie, kopalni takiej nie zwano żupą.

Urzednikami przełożonymi nad żupami byli żupnicy; lecz nie we wszystkich żupach czyli kopalniach królewskich, jednakowy był skład i natura zarządu, gdyż żupy znowu były dwojakiego rodzaju, jak to zaraz przypomnimy.

W dawnej Polsce Piastów i Jagiellonów, dla ziemian było prawidłem prawo ziemskie czyli krajowe; dla osad miejskich z przybyszów od Zachodu, począwszy od XIIIgo wieku, stosowano obce prawo germańskie. Według wyobrażeń prawa ziemskiego, zupełna własność gruntu ma właściciel czyli dziedzic; jemu przypada dowolna rozrządzałość tego, co ziemia wydaje lub zawiera w swem łonie, do niego korzyści z ziemi, chociaż pracą kńieci wydobyte, słowem nie zna nikogo lepszego nad siebie dziedzica.

Gdzie były osady teutońskie z przybyszów, eiz nie mają własności ziemi głębiej nad wyoraną sibię, bo wewnątrz już do panującego tam należy, to też, by lepiej korzystać z tego co im użyczono, skupiają oni w miastach swe siły dla zarobku i zysków, gromadzą się w cechy, tworzą spółki. Ztąd to pochodzi, że szlachcie gdy u siebie znajdzie ciało kopalne i rozpocznie górnictwo, o tyle je prowadzi, o ile mu własne zasoby starczą, lub dopóki korzyści koszta pokrywają; ale takich wypadków w kraju naszym nie wiele bywało, i rozpoczynane kopalnie nie były długotrwałe, jedynie saliny posiadane przez ziemian u podnóża gór karpaccich, czasów ostatniego króla z zeszłego wieku doczekały.

Inaczej dzieje się z kopalniami przy miastach; trudniący się kopaniem mieszczanie, wzorem w rzemiosłach przyjętym, wiążą się w jakiś cech, w jakąś spółkę, wspierając się pracą i składkami; a rzecz całą razem prowadząc, zowią to gwarcetwem; gwarek (z niemieckiego *Gewerke*), oznacza tego współpracownika lub składki na kopalnię, w stosunku swego w niej udziału, uiszczającego.

Po napomknieniu o różnicy kopalni przez szlachcica prowadzonej od gwarcckich kopalni, wróćmy się do żup królewskich, o których już w XIII wieku wzmianki znajdujemy; różnicę tę wytknąć nam tu wypadało, albowiem takąż samą i w żupach napotykalmy, gdzie dwa te odcienia wyraźnie nam się znowu przedstawiają.

W gruntach królewskich i kopalniach w tychże czyli żupach, z prawa ziemskiego dzieje się wszystko na rzecz i dochód wyłączny panującego; tam kopią otroki (parobcy) królewscy, roboty i dochodu króla strzegą urzednicy, urobek kopalni i grosz ze sprzedaży zyskany, stanowi osobistą skarbnicę monarchy, z której hojnie królowie szafują z pobudek pobożności lub łaski swej szczerobliwej. Tak się dzieje w żupach solnych krakowskich i ruskich, aż do ostatnich chwil ich należenia do korony.

W innych dobrach i gruntach królewskich, na których są osady teutońskie, król dozwala kopać każdemu chęć mającemu, który przez otrzymaną licencyą czyli pozwolenie, staje się gwarkiem, od urobku w rudzie lub otrzymanego zeń kruszcem płacąc dziesięcinę, olburą zwaną. Gwarkiem jest zarówno mieszczanin zgłaszający się o to pozwolenie lub szlachcic, a nawet i sam król, każdy w miarę udziału, jaki w robotach podziemnie prowadzonych przyjmuje.

W żupach solnych i w żupach kruszcowych, jednako przełożeni zwani byli żupnikami; lecz jak jedne i drugie różnej były natury własnością królewską, chociaż z powodu iż dochód dawały na stół króla, zarówno do dóbr stołowych od Zygmunta III w r. 1590 (Vol. Legum III, fol. 1334) liczyły się, tak też i odmienne w nich były obowiązki żupników: o tem właśnie w szczególności coś powiemy.

Żupy solne.

Sól krakowska w Wieliczce i Bochni kopana i warzona, i sól ruska czyli warzonki soli w starostwach: samborskiem, halickiem i innych, należały do żup króla, a zawiadywali niemi żupnicy, zbierając dochody dla króla.

Szczególniej żupy krakowskie, wielkością kopalni, rozległością w nich robót i mnogością urobku szacowne, znakomitego dochodu korony były podstawą; ztąd żupy były ponętne godnością i znaczeniem; gdy zarząd ich król oddawał zasłużonemu słudze tronu do rąk wiernych, było to dowodem zaufania i łaski, było zuamienitą nagrodą. Następnie stały się żupy źródłem zubożenia się, gdy żupnik poręczając za stały dochód, był już głównie i przedwszystkiem ich dzierżawcą. Spółubieganie z razu podnosiło dochód króla, potem zwyczaj dzierżaw ustalił się i dlatego administratorów żupy czyli żupników, zwano nie bez przyczyny arendarzami żup solnych.

Kto dzierżawiąc poręczał za dochód, nie był jednak wyłącznym zarządcą żupy. Z obowiązku czynienia nakładów, wynikła konieczność odzyskiwania ich ze sprzedaży soli, po potrąceniu tej ilości soli, którą darmo musiała żupa dostarczać duchowieństwu, klasztorom i uprzywilejowanym osobom z pensjonarza, czyli oddzielnego spisu obdarowanych, i tej ilości bałwanów i beczek, po której szlachta małopolska na suchedni posyłała, bezpłatnie mając ją sobie na swe folwarki wydzielaną.

Prócz żupnika, później zwykle arendarza, żupnikiem jednak zawsze dla godności zwanego, zarząd żupy jeszcze dwa inne wydziały obejmował, każdy do innego należąc urzędowi. Nad robotami w kopalni i ich porządkiem czuwać miał bachmistrz (górnistrz), pilnując aby te szły należycie i z oględnością, a urząd ten, do wynagrodzenia którego pobór pewnej ilości soli był przywiązany, piastowały dziedzicznie pewne rodziny w Wieliczce i Bochni. W Wieliczce, Morsztynowic po Betmanie od r. 1515 w rodzie swym bachmistrzostwo przechowywali.

Trzecim urzędem było sądownictwo nad górnikami i sprawami żupnemi, które w salinach krakowskich przyznane było podkomorzemu krakowskiemu.

Tak więc podkomorzy wybieralny od szlachty, żupnik wyznaczony przez króla lub od niego dzierżawę otrzymujący, i bachmistrz dziedziczny w rodzie, stanowili trój-urząd czyli właściwie zarząd żup solnych.

Gdy więc idzie o przedstawienie chronologicznego pocztu, tych którzy rządili żupami krakowskimi, wypisaćby należało szeregiem podkomorzych krakowskich obok żupników i bachmistrzów tak wielkich jak bocheńskich; my badając dzieje więcej ze stanowiska górniczego, ograniczyliśmy się na zebraniu żupników i górnistrzów.

Żupnik miał swych zastępców czyli podżupków; bywali oddzielnymi poddzierżawcy warzalni (czyli karbary); nie zawsze żupnicy krakowscy dzierżawili i żupy ruskie, co więcej, te ostatnie później zwykle starostowie sami brali w arendę, niekiedy jednak i osoby trzecie. To, co z nazwisk urzedników żup solnych zdołałem zebrać, głównie śledząc daty i trwanie ich urzędowania, przedstawiam w spisie; znajdują się w nim zapisani żupnicy i inne osoby w żupach, o tyle, o ile cierpliwe szperanie przez ćwierć wieku w urzędowych źródłach dało mi do tego sposobność.

Na pozór może wydaje się rzeczą błahą, czy to w tym lub owym roku, ten a nie inny był żupnikiem, a zatem i cały spis marnem zmitręzeniem czasu; lecz gdy w historii nigdy ścisłość dat nie jest do pogardzenia, gdy w wielu pismach, tyle rażących anachronizmów zdarzyło mi się napotykać, lepianka zaś którą przedstawiam, kilku znawcom dziejów zdawała się użyteczną: puszczam ją, a świadomy sumiennosci mej pracy, nie tylko nie obrażę się gdy mi kto wytknie poprawkę, ale owszem z wdzięcznością ją przyjmę.

Wywieziono	z Galicji wschodniej		z Bukowiny		Wywieziono	z Galicji wschodniej		z Bukowiny	
	funtów					funtów			
Wyroby pospolite, furnir i posadzka	65		6,25		Lekarstwa gotowe	2,43		1,78	
„ przednie	24,17		46,06		Klej, czernidło, smarowidło	—		3,00	
„ najprzedniejsze	—		19		Chemiczne preparata, farby	11,99		27,05	
Wyroby szklane pospolite	103,87		623,75		Świece stearynowe	—		19,54	
„ „ średnie	416,10		51,64		Mydło proste	—		50	
„ „ przednie	12,03		5,62		Zapałki	3,15		113,87	
Kamienie drogic	50	100	—		Proch strzeleczy	—		16,80	
Wyroby gliniane najpośledniejsze	80		70,00		Książki, mapy, muzykalia	17,56		4,18	
„ „ pospolite	—		64,17		Obrazki i litografie	99		8	
„ „ średnie	5,18		15,02		Otreby, plewa, młoto	—		51,85	
„ „ najprzedniejsze	2,17		—		Woły sztuki	151		—	
Wyroby zelazne najpośledniejsze	19,46		15,88		Krowy z cielętami	21		—	
„ „ pospolite, kosy	2 237,42		15,23		Cieliczki	21		—	
„ „ przednie	33,01		71		Owce	—		15	
Wyroby z kruszcu rozmaite	10		83,29		Nierogaczna	2		—	
Instrumenta chirurgiczne, mecha- niczne, muzyczne	89,26		22		Konie	22		7	
Maszyny zelazne	14,60		2,50		Różne zwierzęta	44		—	
Drobny towar najprzedniejszy	2		47		Wozy i sanie	9		24	
„ przedni	6,64		—		Drzewo na opał stóp kub.	33120		—	
„ pospolity	7,79		17,79		„ fabryczne	3192		42	
								2419	

Bilans galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego za drugie półrocze 1858.

(Obacz Nr. 12 Dodatku tygodniowego)

B) Fundusz rezerwowy.

a) Wynikłość zarządu w II. półroczu 1858.

Przychody.

	Monetą konwencyjną.			
	złr.	kr.	złr.	kr.
Z opłat za wygotowanie listów za- stawnych	90	40		
Z obrotu własnych listów zastawnych	1,814	27		
Prowizyi z pożyczek na zastawy	6,722	48		
„ od listów zastawnych	10,836	11		
„ „ innych efektów	1837	39		
„ za zwłokę	1495	37		
„ „ eskontowanie	905	2		
Czynszów z gmachu Towarzyst. kre.	5,450	—		
Z należitości bankowych	—	—		
Z ulamków we funduszu umarzającym	8	45	29,161	9

Wydatki.

Płace dyrektorów, urzędników i sług	9,706	20		
Dyurny	1,940	—		
Pensya wdowy po urzędniku	125	—		
Zasiłki i wsparcia	42	—		
Potrzeby kancelaryjne	1,413	40		
Stęple do kuponów i koszta pocztowe	1,312	7		
Podatki od dochodów własnych funduszków	1,711	38 ^{3/4}		
Należitości bankowe	227	8		
Czynsz najmu ubikacyi dla Towarzystwa kredytowego	1,700	—		
Koszta druku wygotowania listów zastawnych	1,074	38		
Podatki z domu i jego utrzymanie	2,236	34 ^{2/4}		
Różnica między imienną i targo- wą wartością sprzedanych ob- ligacyi	4,993	45		
Nadzwyczajne wydatki	5	47 ^{1/4}		
Strata przy zużyciu sprzętów i maszyn wynika	235	54	26,724	32 ^{2/4}
Okazuje się czysta przewyżka	—	—	2,436	36^{2/4}

b) Stan majątku.

Majątek Towarzystwa kredyto- wego wynosił z końcem I. półrocza 1858	785,261	28		
Do tego przewyżka z tego półrocza	2,436	36 ^{2/4}		
Okazuje się stan majątku z dniem 31. grudnia 1858	—	—	787,698	4^{2/4}
a ten wynika następnie:				

Stan czynny.

	Monetą konwencyjną.			
	złr.	kr.	złr.	kr.
W gotowiznie	8,597	44 ^{3/4}		
W listach zastawnych podług war- tości imiennej	606,100	—		
W obligacyach	50,000	—		
Wartość realności podług kosztu „ sprzętów i narzędzi	169,770	39 ^{2/4}		
W wierzytelnościach, a to:				
pożyczek na zastawach	299,876	—		
u domów handlowych	121,454	17		
innych danych zaliczek	6,852	46 ^{2/4}		
zaległych prowizyi	2,150	—		
„ czynszów z realności	350	—		
„ rat funduszu uma- rzonego	27,676	39		
„ należitości za wygo- towanie list. zast.	9	10	1,299,958	28 ^{3/4}

Stan dłużny.

Nieodebranych prowizyi za kupony	295,752	—		
Zaległych kapitałów za wylosowa- ne listy zastawne	95,600	—		
Wpłaty rat na przyszły rachunek i nad plan umorzenia	8,840	35		
Pozostała od losowania kwota umarzająca niżej 100 złr.	32	3		
Zaległych płac	58	20		
Domom handlowym	99,711	24		
Innych, różnym należących się zaliczeń	12,137	32 ^{1/4}		
Depozytów w gotowiznie w resz- cie kasowej zawartych	128	30	512,260	24 ^{1/4}
Czysty stan majątkowy jak wyżej	—	—	787,698	4 ^{2/4}
Otrzymany fundusz zakładowy wynosił	—	—	450,617	31 ^{1/4}
Ogół pomnożenia majątku od za- łożenia Towarzystwa kredyto.	—	—	337,080	33^{1/4}

c) Obrót własnych efektów.

Listy zastawne.

Z końcem zeszłego półrocza było w zapasie	—	—	606,100	—
W tem półroczu przykupiono	248,400	—		
„ „ „ sprzedano zaś	248,400	—		
Zatem przybyło	—	—		
Zapas z końcem półrocza wyno- si więc			606,100	—

Inne efekta.	Monetą konwencyjną.			
	złr.		kr.	
Z końcem przeszłego półrocza				
było w zapasie	—	—	115,000	—
W tem półroczu przybyło . . .	70,000	—		
" " " ubyło	135,000	—		
Ubyło więc	—	—	65,000	—
Pozostało w kasie	—	—	50,000	—

d) Pożyczki na zastawach w gotowiznie.

Z końcem przeszłego półrocza				
było na zastawach	—	—	261,885	—
W tem półroczu rozdano . . .	219,596	—		
Zwrócono zaś	181,605	—		
Przybyło więc	—	—	37,991	—
Z końcem tego półrocza było na				
zastawach	—	—	299,876	—

C) Cudze depozyta.

W efektach.

Z końcem przeszłego półrocza by-				
ło w zachowaniu	—	—	869,300	—
W tem półroczu przybyło . . .	707,660	—		
" " odebrano	549,950	—		
Pomnożyło się o	—	—	157,710	—
Z końcem tego półrocza pozosta-				
ło w zachowaniu	—	—	1,027,010	—

mianowicie:	Monetą konwencyjną.			
	złr.		kr.	
pożyczek w listach zastawnych	29,400	—		
zastawów na pożyczki listów				
zastawnych	592,400	—		
zastawów na pożyczki obligacyi	155,460	—		
kaucyi	2,800	—		
listów zastawnych do prze-				
pisania i przepisanych zło-				
zonych	100,000	—		
innych depozytów dla zabez-				
pieczenia Towarz. kred. w list.				
zastawnych	5,400	—		
takowych w obligacyach . . .	141,550	—	1,027,010	—
W gotowiznie	—	—	128	30
Ogółem . . .	—	—	1,027,138	30

D) Ogólny ruch kasowy.

Zapas kasowy z koń. czerw. 1858	38,223	55 ² / ₄	1,493,200	—
W tem półroczu wpłynęło . . .	999,156	7 ¹ / ₄	1,120,960	—
Suma wpływów	1,137,380	2 ³ / ₄	2,614,160	—
Wyплаты czyniły	1,028,782	18	1,013,150	—
Reszta kasowa z końcem grud. 1858	8,597	44 ³ / ₄	1,601,010	—

Piwniczna.

R. 1348, 1578, 1591, 1688, 1726, 1748, 1749 i 1766.

Stanisław August Król potwierdza przywileje na założenie miasteczka i na jarmarki, także zakaz zabraniający żydom osiedlać się w niem.

(Obacz Numer 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 i 12 Dodatku tygodniowego.)

Alterarum vero literarum | fideliter de verbo ad verbum est talis qui sequitur tenor.

Augustus Tertius Dei gratia | Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kyoviae, Volhyniae, | Podoliae, Podlachiae, Livonive, Smolensciae, Severie Czerniechoviaeq(ue), nec non Haereditarius Dux Saxoniae | et Princeps Elector. Significamus praesentibus literis Nostris quorum interest vniuersis et singulis: | Expositum est Nobis per certos Consiliarios N(ost)ros nomine et pro parte Famat(or)um Oppidanorum oppidi Nostri | **Piwniczna Szyja** dicti, ad capitaneatum Nostrum Neo Sandecen(sem) spectan(tis). Quomodo G(e)n(er)osus Josephus Bzo|wski, Regens castren(sis) Sandecen(sis), dicti oppidi modernus Advocatus, contra iura et privilegia ysdem oppi|danis a S(e)r(eni)s(is)mis Praedesessoribus N(ost)ris Regibus Poloniae gratiose collata et per Nos confirmata servientia | (quae iura et privilegia dictus G(e)n(er)osus Advocatus eiusdem oppidi tueri ac defendere adstrictus est) tum contra antiquam consuetudinem infideles iudaeos et arendatorem iudaeum in praefatam advocatiam | dicti oppidi cum praediudicio civium introduxit, dictisq(ue) iudaeis non tantum fundos advocatiales ve|rum et civiles coemere, in illisq(ue) fundis domos, tabernas extruere variasq(ue) mercaturas et propinationes | omnium liquorum praecipue iudaeo arendatori in depauperationem civium (qvi ipsimet onera publica | ex(s)olvunt) permittit. Supplicatumq(ue) Nobis est nomine eorundem oppidanorum, ut illos in protectionem Nostram | regiam assumere, praedictisq(ue) iudaeis mercantias, propinationes et incolatum non tantum in dicto oppido verum et in advocatia eiusdem oppidi de suprema potestate Nostra regia interdicere dignaremur. Cui sup|plicationi uti iustae benigne annuendo faciendum esse duximus, ut idem oppidum N(ost)rum **Piwniczna Szyja** | dictum in protectionem N(ost)ram regiam assumeremus, illudq(ue) circa iura et antiquam consuetudinem conserva|remus ac manuteneremus, prout praeseuti privilegio N(ost)ro assumimus, conserva|mus ac manuteneremus, volu|musq(ue) ut nemo iudaeorum in praefato oppido et advocatia eiusdem oppidi domum sibi emere aut extruere, | illisq(ue) commorari, merces quasvis et propinationes praeter fora annalia et septimanalia divendere sub pae|na confiscationis honorum et mercium audeat et praesumat.

Drugiego zaś pisma osnowa dosłowna jest następująca:

August Trzeci z Bożej łaski Król Polski, Wielki książę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmójdzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Łotewski, Smoleński, Siewierski i Czerniechowski, a dziedziczny Książę saski i Elektor. Oznajmiamy niniejszym listem wszystkim w ogóle i każdemu z osobna, którym o tem wiedzieć należy: że imieniem i za Sławetnych Mieszczan z miasteczka **Piwniczna Szyja** swanego a do starostwa nowosądeckiego należącego przelożyli Nam niektórzy z Rad Naszych: jako Rodowity Józef Bzowski, Regent grodzki sądecki a wspomnionego miasteczka Wójt teraźniejszy, w brew prawom i przywilejom tymże mieszczanom słuścącym, od Najjaśniejszych Poprzedników Naszych Królów polskich łaskawie nadanym a przez Nas potwierdzonym (których to praw i przywilejów strzedz i bronić powinien), także w brew dawnemu zwyczajowi, niewiernych żydów i arendarza żyda na przerzeczone wójtostwo ze szkodą mieszczan sprowadził, onym nie tylko grunty wójtowskie ale nawet miejskie skupować, na nich domostwa i kramy stawiać, różne handle prowadzić i wszelkiemi napojami zwłaszcza arendarzowi szynkować pozwala ku zubożeniu mieszczan, którzy sami ciężary publiczne ponoszą. Prosseni byliśmy także imieniem tychże mieszczan, abyśmy ich w opiekę Naszą przyjąć, wspomnianym żydom handlować, szynkować i nie tylko w miasteczku ale także na wójtostwie osiadać zakazać raczyli z najwyższej władzy królewskiej. Do której to prośby jako słusznej łaskawie się przychyłając, postanowiliśmy wziąć w opiekę miasteczko **Piwniczna Szyja** swane, onego prawa zachować i dawne zwyczaje utrzymać: jakoż je niniejszym przywilejem w opiekę bierzemy, przy prawach zachowujemy i przy dawnych zwyczajach utrzymujemy: chcąc to mieć aby w przerzeczonym miasteczku i na wójtostwie tamecznem ani domostwo kupować lub stawiać, ani mieszkac, ładnych towarów i napojów, wyjawszy w jarmarki i targi przedawać pod utratą mienia i towarów nie ważyli się i nie śmieli żydzi.

(D. n.)